

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

BÁRDOS LÁSZLÓ
SZEPESI ATTILA
ZALÁN TIBOR
VERSEI

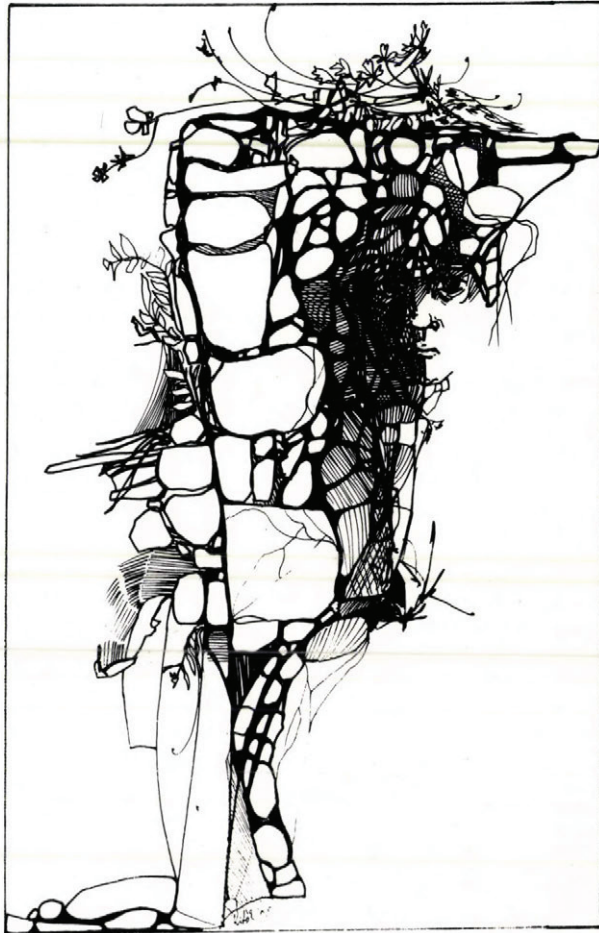
KÖRÖSI ZOLTÁN
SZILASI LÁSZLÓ
PRÓZÁJA

POMOGÁTS BÉLA
CSORBA GYŐZŐRŐL

BUDAI KATALIN
BESZÉLGETÉSE
NÉMETH GÁBORRAL
SÁNDOR IVÁNNAL
A REGÉNYRŐL

BORBÉLY SZILÁRD
KOROMPAY H. JÁNOS
TANULMÁNYA

DOBOS ISTVÁN
SZILÁGYI MÁRTON
KRITIKÁJA

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM 1995/12

alföld

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM — 1995. DECEMBER

- 3 SZEPESI ATTILA verse: Vízöntő
7 KŐRÖSI ZOLTÁN: Üvegsör (novella)
12 ZALÁN TIBOR verse: Távolodás
13 SIMON BALÁZS versei: Mindig bent, Széder
15 BALOGH B. MÁRTON: Ezüstös Hold (elbeszélés)
23 BÁRDOS LÁSZLÓ verse: Visszaéneklés
26 SZILASI LÁSZLÓ: Dixi! (esszé)
29 BARNA T. ATTILA versei: Hajnal, Nyár, Söröcske
- 30 POMOGÁTS BÉLA: Címszavak Csorba Győző költészetéhez
műhely
- 37 Századvégi történet (BUDAI KATALIN beszélget SÁNDOR IVÁNNal és
NÉMETH GÁBORral a regényről)
tanulmány
- 49 KOROMPAY H. JÁNOS: Az irodalmi hagyomány átértékelése
az 1840-es évek divatlapjaiban
60 BORBÉLY SZILÁRD: A fikció historizálásáról
(Arany János Ál-Kont versének genealógiája kapcsán)
szemle
- 73 DOBOS ISTVÁN: Hagyománytudat és megértés (Kulcsár Szabó Ernő:
Történetiség, megértés, irodalom)
85 IVÁNSZKY ÁGOTA: Mit (nem) tud a regény? (Sándor Iván:
Átváltozások kertje)
89 SZILÁGYI MÁRTON: Derengés, félhomály, búcsú (Vida Gábor:
Búcsú a filmtől)
93 SZENTESI ZSOLT: Mese és valóság határán (Lázár Ervin: Hét szeretőm)

képek

L. RITÓK NÓRA rajzai

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

MÉHES KÁROLY, TÉREY JÁNOS, VASADI PÉTER versei
HARANGI ANDREA, TANDORI DEZSŐ, VÖRÖS ISTVÁN prózája
NÉMETH G. BÉLÁval beszélget SZIRÁK PÉTER
BABARCZY ESZTER, BÁNYAI JÁNOS, TARJÁN TAMÁS tanulmánya
SZÉLES KLÁRA, VARGA LAJOS MÁRTON kritikája

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával*

 alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
KERESZTURY TIBOR
MÉSZÁROS SÁNDOR szerkesztők
SZIRÁK PÉTER munkatárs

A fikció historizálásáról

ARANY JÁNOS ÁL-KONT-VERSÉNEK GENEALÓGIÁJA KAPCSÁN

Az irodalmi fikcionalizáltság újabb formáinak elfogadtatása korok és poétikák számára más-más módon válik lehetségessé, és ezeket a megoldásokat emelik a poétikák műfaji normává, mint legitimációs eljárásokat. De a retorikai és poétikai eljárások mögött fel lehet fedezni az intencionáltságot és az ideologikumot. Az irodalmi fikció legitimációs eljárásaihoz a múlt század magyar irodalmában is szinte kötelező normaként kapcsolódott hozzá a historizálás mozzanata. A történeti témák egyre nagyobb számban jelentek meg, és kezdetben pusztán kellékeként megjelenő várromokat, az ősi magyar nevek neologizmusait, a visszavetített szokásokat stb. hamarosan egy másik diskurzus szabályrendszere kezdi megszervezni, amely kizáró technikái között legkevésbé a történeti igazolhatóságot fogja működtetni, pusztán arra törekszik, hogy historizálja azt a nyelvet és beszédmódot, amely az irodalmi diskurzusban (is) hamarosan érvényre jut. A ballada műfaji kódrendszerének genealógiája szemléletesen mutatja ezeket a változásokat. Egy, ehhez az alakulástörténethez képest félmúltbeli szemlélő igen tanulságos reflexiókat bocsát előre tanulmánya elméleti bevezetőjében általában a ballada funkciójára, presztízsére vonatkozóan.¹ Most csak a magyar ballada szerepét illető megjegyzéseiből idéznék: „Így vett részt a ballada is ama nagy munkában, melynek eredménye a modern magyar nemzet megalakulása volt. Felfedezte történetét, megismertette hőseit és törekvéseit s a szív hangjain szólva lelkesítő közös eszményeket teremtett. [...] Az a vágy, hogy a magyar nemzet modern értelemben megalakuljon, egyre fokozódó tudatossággal nyilvánult a magyar költészetben.”² Ahogy ebből a félig kortárs megjegyzésből is kiviláglik, a historizáló diskurzus által szabályozott irodalmi jellegű beszédnek nagyon is erős intencionáltsága volt, és ennek szabályozó ereje mélyen befolyásolta ezt a beszédmódot. Az irodalmi fikció sem kerülhette el ennek a szabályozó erőnek egyre erőteljesebb megjelenését a témákban, a poétikákban és a műfajokban. A történeti témák közös tárházként működtek, amelyből — mint az antikvitás óta hagyományozódó toposzokból és történetekből vagy a bibliai elbeszélésekből — bárkinek joga volt meríteni és azt újra feldolgozni. Erre utal például, hogy az 1810-ben alapított *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* című bécsi újság szerkesztősége — felvetvén azt a kérdést, „vajjon, szegényebb-e Ausztria története költői tárgyakban a tragédia, ballada, regény, legenda stb. számára, mint az ókor, vagy valamely idegen középkor története”, sok javaslatot kap olvasóitól feldolgozandó témákra vonatkozóan.³ Mindezek után az sem véletlen, hogy az irodalom számára legfontosabb magyar történelmi alakok históriáját (Hunyadiak, Zrínyi, Toldy Miklós stb.) először osztrák írók dolgozták ki; és kezdetben ezeket a műveket adaptálták magyar nyelvre. Mindezeknek eredményeképpen átrendeződik az irodalom beszédmódja valamint műfaji szerkezete, régi műfajok tűnnek el és újak jelennek meg. Ennek az átrendező-

désnek az eredményeképpen válik a ballada az 1820-as évektől kezdve kiemelten fontos műfajjá a magyar irodalomban.⁴

A románc és a ballada közötti határ meghúzásában mutatkozó kezdeti bizonytalanságok után hamarosan kialakult az a balladai „ideálkép”,⁵ amely — mint az egyik legsikeresebb műfaj — hosszú évtizedekre meghatározta, nem csak a ballada poétikáját és irodalmi preferenciáit, hanem a költőileg megformált beszéd természetét is. A történelmi szemléletű, fejlődéselvű irodalomtörténet hajlik arra, hogy az Arany fellépéséig íródott balladákat, azok jelentőségét elsősorban és szinte kizárólag, mint az Arany-ballada előkészítéseit tekintse, az Arany-balladákban kirajzolódó műfaji norma előfutárait. Ezzel úgy minősíti a korábbi kísérleteket, mint tökéletlen, még beteljesülésre váró, befejezést igénylő műveket, amelyek értelmezésük szempontjából is ráutaltak az Arany-balladák kontextusának jelentésképző szerepére. Az alábbiakban mégsem arra szeretnék kísérletet tenni, hogy az Arany előtti balladákat próbáljam az Arany-balladák normarendszerének ereje által meghatározott újra- és átírástól függetlenül olvasni, sem arra, ami némileg ennek a fordítottja, hogy azt próbáljam meg kiolvasni az Arany-balladákban, hogy ezek a művek miként írják újra a korábbi művek retorikáját és szemantikáját, hogyan alakítanak ki egy nagyhatású és sikeres poétikát.⁶ Azt sem, amire csak zárójelesen utalnék, hogy elsősorban az Arany-ballada által szervezve kialakult a költői beszédnek egy olyan kompozíciós sémája (szorosan összekapcsolódva az itt kiépülő nyelvhasználattal és személyiségmodellel), amelynek a dekomponálása hosszú évekre a magyar költői nyelv időszerű feladatai közé tartozik majd,⁷ és épp a destrukció és dekonstrukció kettős mozgása által még mélyebben kötődik hozzá. (A balladán kívül még a verses regényt kell megemlíteni, amely, a balladához hasonlóan, még pl. Ady, Somlyó Zoltán, Babits művein is érezteti meghatározó hatását a költői nyelvre⁸, a konkrét kísérleteken túl is⁹. Sőt, még az Aranyhoz sok mindenben visszanyúló Pilinszky életművében is.)

Amit *A walesi bárdok* genealógiája kapcsán megkísérelnék bemutatni, az inkább arra a köztes területre kívánná ráirányítani a figyelmet, amely igazából nem tartozik az irodalomtörténet szigorúan vett kutatási területéhez; sokkal inkább az irodalmi kultusz természetrajzához, illetve kutatásához áll közelebb.¹⁰ Hogy az irodalom által is használt, tovább alakított, esetenként szinte kisajátított közös témakincs, a prefigurált narratívák korlátozott és korszakspecifikus tárháza, az időről időre szimbolikus jelentőségővé emelt vagy emelkedett témák átnyúlnak az irodalmi szövegszerűség területén, szélesebb mezőt fednek le, és kölcsönösen áthatják egymást, és az elbeszélhetőség szélesebb területeivel, mint például a legendával, tartanak rokonságot. És ezek egyszerű formákként működnek, amelyek az újabb és újabb feldolgozások lehetőségeit rejtik, amelyek majd aktuális formákként fognak létrejönni ebből a tárházból.¹¹

A reformkor magyar irodalma, természetesen a nyugat-európai a poétikai átrendeződést követve, új „potenciális” egyszerű formákat vezet be a humán tudományok diskurzusába. A szigorúan vett szépirodalmon túl ezek megjelennek más szakágazatokban is, az irodalomhoz közeli területre utalva példaként: a történetírásban. Például már ezt az átrendeződést mutatja a korábbi folyóiratok szerkesztési elveivel szemben az 1817-ben induló *Tudományos Gyűjtemény* közlemé-

nyeinek anyaga, vagy a korszak reprezentatív költője: Virág Benedek által újraírt magyar történeti múlt egy újabb lehetséges elbeszélése. Erre, az ilymódon már megalapozott és átformált diskurzusra épült rá mindennek irodalmi recepciója az 1822-ben Kisfaludy Károly által elindított *Auróra*-ban.

Az *Auróra*, illetve majd az *Élet és Literatura* az irodalom természete szerint tematizálja és rögzíti a lehetséges formák körét és beszédmódját, közöttük a balladai elbeszélésekét is.¹² Ekkor alig másfél évtized alatt felbukkannak és irodalmi formát nyernek azok a témák (különösen a magyar történeti múlt részét képzőkre igaz ez), melyek hosszú évtizedeken keresztül fognak újabb és újabb alakban visszatérni. Ezeknek az elbeszéléseknek azonban az a jellegzetességük, hogy befejezetlenek, hogy kiegészítésre szorulnak, hogy intencióik szerint valami olyasmit igényelnek, ami ellentmondásban látszik lenni a szigorúan vett szövegszerűség követelményével. Azzal, hogy jelentésképzésük játéka az irodalom és a szóbeliségben állandóan rejtőzködő, alakváltó, bizonytalan, megragadhatatlan legenda határterületére, az odaértett jelentés, amelyet egy értelmezői közösség *ballgatása* biztosít, bizonytalan területén való egyensúlyozásra kényszeríti őket. Alapvetően a politikai elnyomás cenzurális feltételei határozzák meg ezt a sajátos poétikai normarendszert, amely ezeknek a műveknek a közönségsikeréhez — ma úgy tűnik — döntő mértékben járult hozzá. Talán vannak ennek a helyzetnek az irodalomértésre vonatkozóan tartósan hátrányos utóhatásai; igen, talán vannak.

Egy-egy ilyen potenciális forma aktualizálása zárt formaosztályként működik. Vannak bizonyos mozzanatok, amelyek általánosan érvényesek a tagjaira, és vannak — egy morfológiai szemléletű bontás szerint — a csoportok szűkítésében bizonyos specifikus jegyek, amelyek egy, már viszonylag homogén csoport körülírására alkalmasak. A balladák (és a románcok) esetében elkülöníthető két alapvető tematikus-csoport, melyek között a határ a történetiség megléte illetve hiánya alapján húzható meg, nem releváns szempont a formális osztályozás számára; a történeti kapcsolhatóság jelének megléte csak a poétikai normák változása szempontjából vizsgálható. (Itt zárójelesen mindjárt hozzá kell fűzni azt is, hogy a történetiség a fikcionalizáltság részeként működik, természete szerint inkább áltörténetiségről van szó.) Az *odaértett* poétikai formáltság miatt igazából nem differenciáló tényező a formaosztály elkülönítése kapcsán az aktualizálásnak a nemzeti vagy nemzeti történeti kapcsoltsága sem, mivel az értelem rejtett kódolásának poétikai normája gyakorlatilag nem teszi lehetővé, sőt törli a „tisztán”, mondjuk például: történeti olvasatot, vagy a „tisztán” didaktikus, példázatos stb. olvasatot, akárcsak az esztétizálót, hangsúlyosan. Egy nem empirikus, pusztán hipotetikus, csak az olvasmányélményeimen alapuló nagyobb, átfogó jellegű formaosztály, amely egyébként igen könnyen elkülöníthető és reprezentatív csoport, a *zsarnokverseké*, amely formaosztályon belül helyezhető el a *Kont-versek* csoportja, a zsarnok téma egyik modulációja: az (*idegen*) *zsarnok manifestálja a baltalmat* [1], *konfliktusba kerül* [2], de *bűnbödik* [3]-típus ennek egyik formaváltozata. A továbblépéshez ennek a formaváltozatnak rövid áttekintése szükségeltetik.

De előbb még mondandóm másik fontos részéről kell néhány megjegyzést előre bocsátanom. Az áltörténeti művek esetében (és egy műballada valószínűleg ilyen), különösen kérdésként merülhet fel, hogyan is kell olvasni őket — például

A *walesi bárdokat*. Amelyet az általános iskolai tananyagból szinte mindenki épp olyan jól ismer, mint ahogy a hozzá kapcsolódó legendát, amely, úgy tűnik, legalább annyira népszerű, mint maga a vers.¹³ És mivel az iskolai irodalomoktatás, az életművek biografikus szemléletű feldolgozása miatt, nagymértékben támaszkodik ennek a(z) életrajzi) legendának a közvetítéséhez, a versről beszélve, azt, mármint a verset, ennek a legendának alárendelten közvetíti, mintegy a legenda — amely önmagában nem kanonizálható, nem rögzíthető, nem pontosított, a változatokat egymással nem kibékített módon hagyományozó stb. — olvasatává teszi: a versből olvasva ki a legenda eseményeit, narrációját, szereplőit, a színhelyét, történetét, stb. A vers szövegéből veszi érvkészetét: a vers narrációjára alapozza a legenda argumentációját, így köti szöveghez, más szóval így köti meg az idő deskripciójával a hagyományt, majd a hagyományból kibontakozó legendát, amely az irodalmi kultusz szemantikája szerint fog működni. Az ilyen esetekben az a figyelemre méltó, a kultusz sajátos alakító erején és a kultusz tekintéllyé emelő erején túl, ahogy a szöveg maga átminősül, és a szöveg és a legenda (mint a szintaxis és a szemantika) között létre jön egy sajátos játéktér, amely a kultusz erejénél fogva létezik és az olvasatnak azt a fátylát szövögeti, amely jótékonyan takarja el a szöveg elől a legendát, és fordítva, a legenda elől a szöveget. Ennek a fátynak a mintázata a kultusz jeleivel van teleírva, szövedéke pedig ezekből a jelekből alkotva, amely különös módon egyszerre tesz láthatóvá és rejt el, játssza át az egyiket a másikba, és vissza, míg végül maga lesz azzá az olvasattá, amely a verset alkotja meg és alakítja a legendát a kultusz mindenkori szertartásrendjéhez. De ennek a térnek az eredendő és működése feltételeként múlhatatlanul fontos megléte elegendő ahhoz, hogy a szöveg és a legenda bizonytalan egyensúlyát megbillentve elmozdíthassuk az olvasatot. És ezzel nem is cselekszünk a helyzethez méltatlanul, hiszen épp ezen az egymást egyensúlyozó bizonytalanságon alapszik a kultusz által legalizált olvasat is, és mivel nem a textust értelmezi, hanem a legenda anekdotikus alapszerkezetét alakítja diszkurzívvá, ezért folyton a textualizálódás veszélye fenyegeti. Ami, mintegy védekezésképp hívja ki az állandó verbalizációt, az elbeszélésnek, a megisméltetésnek, az alapítás felidéző gesztusának veszélyeket rejtő újrafogalmazását: minthogy létét is félreolvasásnak köszönheti, soha nem lehet teljesen védett, soha sem érezheti magát biztonságban a további félreolvasások fenyegető veszélyével szemben.¹⁴

A magyar irodalom sok szövegében megmutatkozó sajátos megalkotottság, amely az odaértett és valójában valahol máshol lévő jelentés, az olvasóközönség normává emelt *elballgatása* által biztosított szemantikai csönd mint jelentésképző erő által működik, az irodalomtörténet elbeszélésében, ebben a közösségi aktusban nyeri el poétikai befejezettségét: a mű rituális tekintéllyé emelésében. Ezek a szövegek eleve igénylik a félreolvasást, a textus önmagában csak része a magát nemzetként leíró értelmezői közösség emlékezetének, és fontosabb lesz az anekdota, a legenda, az életrajzi titok rejtjelezett bevonása az irodalmi folyamatba. Ebből a sajátos, delitteralizált szerkezetéből következően úgy alakult az irodalomtörténet hosszú időn keresztül, hogy a magára valamit adó alkotónak van, ha több nem is, legalább egy mondata a zsarnokságról, melyet, ha a szerző valamiképp elmulasztotta volna, az irodalomtörténet előbb-utóbb feljegyezi. Ez az írás ezért

nem is törekszik arra, hogy úgymond, az eredeti értelmet állítsa vissza, felszámolva és megszüntetve a legendát, és felmutatva a hiteles olvasatot, annál kevésbé, minthogy az ezt a kísérletet hitelesítő textus maga okoz olyan, a filológiai tárgyyszerűség által megnyugtató módon fel nem oldható problémákat, amelyek kizárják a legenda jelenlétének teljes kiküszöbölését. Ezért másra nem is vállalkozhat, mint az olvasatot módosítani egy másik, hasonlóan legendaként működő, hagyomány-nyal.

A *Kont-versek* genealógiájának rövid áttekintéséhez a következőket szükséges tisztázni: A téma első kifejtett és nagyhatású felbukkanása vizsgáldásunk szempontjából csak ösztönző forrásként jöhet számításba — lévén színpadi mű — de egyébként sem tartozik ebbe a formaváltozatba; viszont forrása a későbbi adaptációknak: ez Vörösmartynak *A' bujdosók* című drámája. Ez a szöveg az 1830-as, első kiadás elején (*A' darab valóságos alapja a' történetírók' előadása szerint*)⁵ bevezetőként választott idézetekkel a téma értelmezésének hagyományára és forrásaira utal vissza; a történeti anyagnak a histográfia által már átértelmezett változata (pedig ekkor már Pray György és Székér Joachim utal a tévedésre) nemzeti hőssé és az igaz oldal képviselőjévé avatja Kontot, noha mindezeknek az ellenkezője áll közelebb a rendelkezésre álló tényekhez.¹⁶ Noha a téma, említés szintjén, már Kisfaludy Károly *Stibor vajdájában* előbukkan; mindenesetre Vörösmarty darabja hatására fordul a reformkor íróinak figyelme Kont felé. A tematikusan Kont irodalmi alakja köré szerveződő verses szövegek sem tartoznak feltétlen ahhoz a csoporthoz,¹⁷ amelynek első legsikerültebb és legsikeresebb darabja Garay János legendás *Kont* című verse. Jellemző módon Garay számára már kizárólag Vörösmarty és a Vörösmarty által a darab előtt idézett Virág Benedek szöveg lesz a kiindulási alap. Virág 1816-ban megjelent és a reformkorszak irodalom- és történelem-szemlélete számára meghatározó hatású munkája így adja elő Kont történetét:

„Belső ellenségei, minekutána meghalt felesége, mondogatták, hogy a magyar korona nem illetné őtet; menne tehát Csehországba. E czimborának feje volt Hérdervári Konth István, harminczkettőd magával. A hazai krónika szerént: — „Ideoda csavargának az országban, ami Zsigmondnak nem kis gyalázatot szerez vala: gyanakodott, hogy új dolgot akarnak kezdeni, azért feltette magában, hogy körülveteti őket. Midőn ezen katonák a Száva vize mellett, nem gyanítván semmi ellenséget, nyugszanak vala hajnalban, rajtok ütött Vajdafi György, bátor és ravasz ember; az álmokból magok védelmére felkelteket hitette sok ígéretekkel, kivált hogy a királyt megengeszteli és tőle nekik kegyelmet nyer; de ellent sem állhatának, mivel nagyobb erővel volt Vajdafi, mint ők. Karum nevű mezővárosig szabadon menének: ott vasakra veretének és Budára vitetének. Az úton összebeszéltenek, hogy Zsigmond iránt, ha elibe állíttatnak, semmi tiszteletet ne mutassanak; ami úgy lőn, mert sem fejet, sem térdet nem hajtottak. Zsigmond, dühétől indítatván, Buda városának Sz. György mártír uczáján lenyakasztatta őket. Konth István hanyatt fordult, hogy látná a hóhért és pallosát; mert ő, mond Konth, gyakran látta már közelről a halált, még sem ijedett meg tőle: most sem fél. Csókát, fegyverhor-
dozóját, ki keservesen sírt halálán urának, Zsigmond imígye vígasztalta: „Ne sírj, én leszek ezután urad; többet adhatok, mint a lenyakasztatott.” Erre, mint mondatik, így szólt Csóka: „Én teneked cseh disznó, soha nem szolgállok.” Nem szol-

gált, mert legottan levágotott. E miatt Zsigmond nagy gyűlötségbe esett, mely az ő életének fogytáig tartott, és soha sem volt bátorságos országglása”.¹⁸

A Garay-vers elbeszélése ehhez képest két ponton tér el, amelyekben a Vörösmarty által dramaturgiai okokból bevezetett átértelmezéseket lehet felismerni: „hogy Zsigmond alázatát kívánja a nemesektől kegyelem fejében s végül ... a nemesek és a király sorsának hatásos összefűzése” kapcsán.¹⁹ A konkrét történeti anyag Virág által végrehajtott módosítása is már egy potencionális forma aktualizálása, amelynek újabb aktualizálása Vörösmarty drámája, de a cselekmény feldúsítása érdekében kénytelen újabb szálakkal bonyolítani, és még néhány egyszerű formának a darab menetébe való beépítését végrehajtani. Garay egyetlen mozzanatra koncentrál, amelyet Vörösmarty a színpadi reprezentáció megköttötségei miatt kénytelen a színen kívülre száműzni, és a közönséggel csak az egyik szereplő elbeszélése útján tudatni. Garay éppen ezt a jelenetet állítja a középpontba, amelyben a hatalom zsarnoki jellege lelepleződik, kinyilvánítja magát, természetéből következően szembekerül az őt korlátozni akaró erővel, amelyeknek centrális értéke a szabadság — legyen az lelkiismereti vagy politikai, egyéni vagy közösségi —; amely érték azonban, megerősítésként illetve az érvényre juttatás elkerülhetetlen következményeként magával hozza az önfeláldozás erényének elvárását is. A hatalom és a szabadság önfeláldozó vállalásának interakciójában felszínre kerülő konfliktus csak akkor bír szimbolikussá emelhető jelentéssel, ha az is megoldható, hogy a hatalom megtestesítőjeként szerepeltetett zsarnok valamiképp: emberileg, mentálisan vagy fizikailag, tönkremegy ebben a küzdelemben. Fontos azt itt kiemelni, hogy ebben az formaosztályban a központi figura mindig a zsarnok; a megtevesztő csak az lehet, hogy az elbeszélés az elbukó/felemelkedő figurák nézőpontját választja. Így Garay verse esetében is, noha a címadás Kontot látszik a középpontba helyezni. Továbbá ki kell még emelni, különösen a későbbiek miatt, Garay versének zárlatát. Az utolsó versszak Vörösmarty drámai feldolgozásából került ide át, a Gara nádor szájába adott ítélet, amely a főúri oligarcha által a zendülők kivégzése után évekkel később végrehajtott fogságbavetést itt mint közvetlen következményt mutatja be. Ez a zárlat ellentétező szerkezetével azt törekszik megoldani, hogy a tragikum, amely itt történelmi léptékekben mutatkozik meg, mégis értelemmel telítődjön. Az elbukó hősök felemelkedésében az erkölcsi értékek megingathatatlanságába vetett, védekező jellegű hit rejlik, melyet Arany (és a korszak) kritikai elveiben a *kiengesztelődés*²⁰ fogalmával jelöl monográfusa. Mindennek az igazi záloga a történeti jövő elképzelése, amely az áltörténeti balladák esetében a szinkron jelen nézőpontjáról már belátható, de még mindig a — történetinek elképzelt — jövőt igényli önmaga jelentésképzése érdekében bevonni az értelmezés menetébe.

A funkciók, és nem a szereplők vagy a tematika rokonsága a lényeges a formaosztályok elkülönítése szempontjából.²¹ A Kont-tematikát feldolgozó versek például különféle formaosztályokhoz tartoznak. Az 1820-as évektől kezdődően kialakul néhány gyakran feldolgozott téma, témacsoport, amelyeket a kortársak a görög mitológia illetve a nyugat-európai legendák kulturális viselkedési mintájára képzelnek el. Arany jellemző szóhasználatát véve példaként, aki a „hun-mondakört” szándékozott feldolgozni, vagy Vörösmarty, aki a Hunyadi-mondakör feldol-

gozását tekintette drámaírói munkássága hangsúlyos feladatának. Kont István alakjának kritikátlan félreértelmezése látványosan mutatja, hogy ezeknek az áltörténeti feldolgozásoknak nem a nemzeti történelem feltárása, megismerése és népszerűsítése a céljuk, hanem bizonyos intencionált tartalmak közvetítése. Néhány egyszerű forma aktualizálása, bizonyos világgépi tartalmak aktivizálása, és ehhez a célhoz képest másodlagos az az anyag, amelyet felhasználnak. Másodlagos a fabuláció — a szüzsé bevésése, az olvasóközönség kondicionálása a lényeges. A szereplők változhatnak, de a zsarnokkal kapcsolatosan lényeges attribúció az idegen származás (amely magában rejti azt is, hogy az ilyen uralkodó cselekedetei eleve illegitímek). Mindazonáltal ennek nem kell manifesztnek lennie, jelölheti szemantikai csönd is.²² A lényeges funkció a *Kont-versek* csoportjában a(z idegen) zsarnoké, akinek törvénytelen hatalmát a(z erkölcsi) határokon túlcsapó módon kell működtetnie: e mértéket nem ismerő hatalom manifesztációja pedig elkerülhetetlenül tragikus konfliktussal jár együtt, ami előhívja a zsarnok bűnhődését. Ebben az értelemben az első *Kont-vers*, Kisfaludy Károly *Az álmatlan király* című verse, már tartalmazza ezt a két funkciót, bár a történetiség kritériuma hiányként jelentkezik benne, és nem eléggé kidolgozott a konfliktus mozzanata. Garay *Kont* című verse az első nagyhatású megvalósítása ennek a formaosztálynak, valamint egy egész tematikus verssorozat ösztönzőjeként nagy közönségsikerű mégis Garay alkotása volt.²³ Garay versének igen alapos elemzését adja Zentai Mária (1985), ezért most hosszan nem foglalkozom vele. A verssel kapcsolatban elsősorban azok a morfológiai elemek érdekelnek, amelyek a *Kont-versek* formaosztálya tagjaként rokonságban vannak *A walesi bárdok*kal is. Amennyiben sikerül Arany versének genealógiája kapcsán valószínűsíteni, hogy Garay verse ugyanennek a formaosztálynak az összefoglalója (ha nem is lezárója, inkább klasszicizálója), akkor már nem lehet meglepő, másrészt nem is tűnhet véletlen egybeeséseknek és csak külsődleges hatásnak tulajdonítani azokat a nyilvánvaló stiláris hasonlóságokat, amelyeknek a jelenlétére, egy lábjegyzetben elhelyezett mondat erejéig a vers elemzője is felhívta a figyelmet.²⁴ Az, hogy itt egymással szoros kapcsolatban lévő szövegekről van szó, már a kortárs olvasóknak is nyilvánvaló volt, ahogy azt Greguss-Beöthy balladakönyvének megjegyzése mutatja.²⁵ Az egy adott formaosztályhoz, formaváltozathoz tartozó szövegek között könnyen található egyébként stiláris kapcsolatokat is. Hogy világos legyen, mely szövegekre gondolok, a teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabb tagjait sorolom fel a *Kont-versek* csoportjának: Kisfaludy Károly *Az álmatlan király*, *A lantos*; Garay János *Kont*, *Kont fegyvernőke*, *Hunyadi László*; Petőfi Sándor *Hunyadi László*, *A király esküje*, *Kont és társai*; Arany János *V. László*, *A walesi bárdok*.

Arany versének azonban bonyolultabb a viszonya Garay nagy sikerű balladájához. És itt már megjelenik az irodalom magánélete is, az apró titkok, a pletykák, a rejtőzködések, a dezinformációk világa is; amelynek részét képezi az irodalomtörténetírás is (vagy fordítva). Ugyanis az történt, hogy Garay versét Pákh Albert, Petőfi korai és közeli jóbarátja, polgári műveltségű és ízlésű, szatirikus elme, aki — barátság ide, barátság oda — Petőfi túlzásait nem szűnt meg kritizálni és nevetségessé tenni, szatirikus változatban átigazította.²⁶ Pákh Albert 1843-ban Sopronban megismerkedett az akkor ott katonáskodó Petőfivel; a következő

évben Pákh jogot tanult Debrecenben, ahol ismét összetalálkozott az 1843/44 telét ott töltő Petőfivel. Jó barátság alakult ki közöttük, Pákh segítette az ekkor pénztelen Petőfit. De egyszer valamiért mégis összekülönböztek, és Petőfi megsértődésének nyoma a címében kétségkívül színpadias, 1844 elején keletkezett *Végszó ***hoz*. A megsértődés okát illetően azonban nagy az irodalomtörténeti és filológiai bizonytalanság. A Petőfi-kritikai kiadás jegyzete négy (fő) valószínű okot sorol fel, amelyeknek olvasása önmagában is szórakoztató, ismertetésüktől most azonban eltekintek az ötödik (mellék) kedvéért, amely szorosabban kapcsolódik tárgyunkhoz²⁷. Itt is két hagyomány él egymás mellett, az egyik szerint Pákh *Csont* című paródiája a *Végszó*-ra írt tréfás válasz, a másik változat szerint²⁸ Pákh paródiája, amely valójában Petőfi egyik színészkalandjára játszik rá — a főhősében, Csontban Petőfit rajzolja meg, adta volna a kiváltó okot a *Végszó*-hoz, vagy épp fordítva. Pákh paródiája végül is 1847-ben jelent meg először, úgyhogy mindez csak feltételezés.²⁹ Ennyi a pletyka, ami arra jó, hogy a Csont olvasatát, bizonyos értelemben, elmélyítse. Egyrészt az irodalom magánéletének bevonásával, másrészt az irodalmi recepció szempontjából. Kevés példa van a magyar irodalomnak ebből a korszakából arra, hogy egy sikeres és nemzeti érzelmekkel szorosan összekapcsolódott, már-már kultikus tisztelettel övezett alkotásnak közel szinkron paródiája megszületett volna, amely ily módon megkísérelte volna destruálni annak kultikus jellegzetességét, és megnyitotta volna az utat a dekonstrukciója irányába. Másik mozzanata ennek a Pákh-paródiának, hogy ugyanakkor és az előzőekkel egyszerre egy másik kultusznak, a Petőfit övező kultusznak az átértelmezésére, illetve oszlatására is alkalmasnak tűnhet. Különösen érvényes volna ez az ötvenes évekre, amikor a Garay-verse körüli kultikus tisztelet a tetőpontján volt (nem feledve el azt sem, hogy Petőfi alakjának a nemzeti panteonba emelése is ekkor történt meg)³⁰ Jelentősséggel bírónak tekinthető, hogy Elek Oszkár a Kont-tematika nagyon alapos áttekintésében, szakmailag nem kifogásolható módon, említést sem tesz Pákh-paródiájáról. Az eddig elmondottakból az a közvetetten levonható tanulság, hogy Petőfi alakja és neve közvetve, és Arany számára mindenképp, (figyelembe véve hajlamát a paródiák írására (*Vojtina-versek* vagy az általa készített, Pákh Kont-átiratához hasonló megoldást alkalmazó *Hasadnak rendületlenül* vagy a „*Tölgyek alatt*”) összekapcsolódott a Kont-tematikával — a Pákh paródia és Petőfi saját verse kapcsán is. A Kont-tematika ekkor szemantikailag már rendkívül terhelte, és a paródia által megkezdett lebontási kísérlet kérdésessé teszi folytatóságát is; ugyanakkor a Garay versében alakot öltött prefigurált narratíva aktualizálására irányuló törekvés viszont annál idősebb az 1850-es években. Arany költői gyakorlata számára több okból is tabuvá válhatott a Kont-tematika, soha nem nyúl hozzá;³¹ de ez nem zárja ki azt, hogy ne írt volna Kont-verset.

Aranynek *A walesi bárdok* című versét bizonytalan és fel nem oldott gyanú övezi; olyan, amely zavarólag hat e kivételesen megfontolt, kifogástalan, feddhetetlen, elegáns, bizonytalanságot csak személye háttérben hagyásával és alázatos elfedésével okozó kivételes alkotó végtelenül tiszta életművében és áttetsző, a fürkésző történeti pillantás előtt szinte megnyíló pálya közegében. De mi okozza ezt a zavart ezzel a verssel kapcsolatban, miért számít idegenszerűnek, az életműből „kilógónak”, oda nem illőnek, mi növeli a homályt körülötte, miért nem tereli

be az irodalomtörténet ezt a verset is a hazafias ellenállási versek nagy karámjába? Ha más miatt nem is, a keletkezés körülményeinek ellentmondásossága, összekuszálása és több irányú manipulálása miatt fel kell, hogy keltse az érdeklődésünket. És ez a tendencia mind a mai napig érezteti hatását. A következőkben elsősorban a ballada alapjául szolgáló történeti anyagát, keletkezéstörténetét és szövegahagyományát a teljesség igényével áttekintő munkára fogok hivatkozni.³² Fel lehetne idézni a verset körülvevő kultusz megalapozóinak (Szász Károly, Arany László) aztán kanonizálóinak és gondozóinak (Voinovich Géza, Keresztury Dezső) erőltetett, hibás interpretációit, szövegszerű csúsztatásait, bizonyára jóhiszemű feledékenységet stb., de ez most nem kapcsolódna szorosan a témához, melynek szempontjából nincs is súlyuk, pusztán tünetértékük érdemel említést, amely egyrészt delitteralizáló irodalomértés- és értelmezésként, másrészt legendaképző jellegzetességként ragadható meg. Különösen tanulságos Voinovich sajátos, a keletkezéstörténetet érintő rekonstrukciója.³³ Ez csak azért figyelemre méltó, mert amikor a Maller-Masterman cikk igyekszik szigorúan a tényekhez kapcsolódni, időnként mégis felbukkan ennek az erős hagyománynak a jelenléte, miáltal itt a szerzők néhol ellentmondásba látszanak kerülni önmagukkal. (Kötelességemnek érzem megemlíteni a következő tény, amellyel önmagamnak mondok ellent, és ami az „ellenállás-koncepciókat” erősíti: Arany Czuczor Gábor *Szondiját*³⁴, amely eredetileg nem Kont-vers, viszont szoros kapcsolatban áll a *Szondi két apródjával*, zsarnok-ellenes versként dolgozta fel.)

A szélsőségesebb, ám védhetetlen koncepció, amelyet legendaképzéssel akart elfogadtatni a család (Arany László, Voinovich Géza), azt állítja, hogy a vers 1857-ben a felkérésére, retorikusabban kifejtve: kényszerítésre (Szász Károly)³⁵ adott *bátor gesztusként* keletkezett. Ezt az akaratot semmi, még közvetve sem támasztja alá. A második, kevésbé szélsőséges megoldás megelégszik annak valószínűsítésével, hogy 1857-ben Aranyt legalábbis az ötlet elkezdte foglalkoztatni; és ennek érdekében a szerzők immár nagyon ravasz idézetmondást gyűjtöttek össze, amelyeket manipulálva egymás és a történeti események ellen kijátszva igyekeznek úgy rendezni, hogy céljaiknak megfelelő legyen. Szigorúan megvizsgálva a felhozott szöveghelyeket, sajnos, ugyanaz a helyzet, mint az előző variációval. Csupán a legenda preformált, delitterális szerkezete működteti ezeket a kísérleteket; Arany halála utáni emlékezések adják Arany szájába a kultusz alapító szavait; sok-sok évvel később lejegyzett gyerekkori hallomások, feltételezések. Mint például az egyetlen Arany által leírt, felhasználható mondat (amely egyébként költői szöveg része): „A hazáról egy merész szót / Én is ejték hajdanába’, / Mikor annyit is nehéz volt.” („A hazáról”, 1877. júl. 12.) Ezt a megjegyzést valószínűsítő érvként használni, és *A walesi bárdok*ra vonatkoztatni, nem csekély merészség.

Hogy mennyire erős mégis a közvetítő szövegek által kidolgozott legenda, hogy a megengedő feltételezés még ott is működik, ahol egyébként semmilyen alátámasztás nincs: „Mindent összevéve, inkább az a valószínű, hogy *A walesi bárdok* 1857-ben fogant, talán egy része el is készült, de nem abban az évben „keletkezett”: a ballada befejezése későbbre teendő. Hogy pontosan mikorra, erre nézve továbbra is bizonytalanságban vagyunk, a következőkben felsorolt adataink is csak feltételezések.”³⁶ Majd a négy lappal később ugyanabban az írásban a fel-

tételezést (rejtetten a Keresztury Dezső által fejlesztett ötletet használva) már megengedő érvelésként, az előző megállapításnak némileg ellentmondva, használják: „Az egykorú visszaemlékezések alapján feltehető, hogy a gyöngybetűs rész Nagykőrösön keletkezett a magas vendégek magyarországi útja alkalmából: Arany ezután megállt vagy megakadt a vers folytatásával.” Hát igen, nehéz is ezt így, egy darab papír alapján eldönteni, hogy most akkor „megállt vagy megakadt”.

Hogy nyilvánvalóan legendai alakítású elbeszéléssel van dolgunk, amelyet az irodalmi filológia és a kritikai kiadás mond tovább napjainkban a vers keletkezése és utóélete ürügyén, az egy másik, elengedhetetlen funkció jelenlétéből eléggé egyértelműen látszik. Arany egy 1857. augusztusi levélváltásában említi Tompának (sűrű célzások közepette), hogy az uralkodót köszöntő verset Liszniai Károly írta meg. Mivel a vers névtelenül jelent meg, ezt a kortárs feltételezést sem cáfolni, sem megerősíteni nem lehet, (épp úgy, mint Arany versének 1857-es „származtatását” sem); a funkcióra, amelyet a legendában betölt, viszont elengedhetetlenül szükség mutatkozik, talán ezért nem kísérelték meg az irodalom kutatói ennek a kérdésnek alaposan a végére járni, hanem egyszerűen és ebben az egy mozzanatban kételytelenül mondják újra a legenda által elvárt, előre megformált szavakat. Noha már 1924-ben megfogalmazódott Liszniai feltételezett szerzőségével kapcsolatban a kétely,³⁷ de erről *A walesi bárdokat* tárgyaló, eddig idézett munkák közül egy sem vett tudomást. Igaz, Tolnai Vilmos megjegyzése is csak feltételezés, döntő bizonyítékkal ő sem rendelkezik. Mindenesetre az, hogy Liszniai esetében a „másik fél meghallgatása nélkül” született ítélet, és valamiért még a kétely felvetése sem ment át az irodalomtörténeti köztudatba, mégis jelentésszerű ez a mozzanat. Hogy miért nem vettek róla tudomást, arra is a legenda boncolgatása (ez esetben a gnoszticizmus vallási és szellemi mozgalmait eretnekként megbélyegző és megsemmisítő kereszténység által nagyra növesztett Júdás-legenda mint kultúranropológiai klisé) szolgáltatathatna adalékot. *A walesi bárdok* keletkezéstörténete legendai mozzanatokot tartalmazó elbeszélésében szerepel egy betöltésre váró funkció, amelyet a genealógia valójában a vers narratív szerkezetéből olvasott ki, ez pedig az úgynevezett megalkuvó, az áruló, a kollaboráns funkciója. Ez egyrészt a fikcionalizált világon kívüli realitásra irányítja rá a figyelmet, másrészt klasszikus prófécia, amely soha sem tud nem beteljesedni, és mint ilyen, tuti tipp.

A spekulatív szörszálhasogatásra, érvek és bizonyítékok kreálására még sok példát lehetne idézni; ilyen látványosan gyanús szillogizmus például az alcímmel (*Ó-angol ballada*) való manipulálás. Annyi bizonyos, hogy a vers 1863-ban jelent meg, és a szöveg genealógiája szempontjából, azt hiszem, nem elhanyagolható az itt *Kont-verseknek* nevezett formaosztály hatása. De nem is az egyetlen, mivel az a potenciónalis (egyszerű) forma, amelyet aktualizál, annak a formának az öltözete, amely a 19. század egyik elterjedt, közös narratívája: legenda, abban az értelemben, hogy a hatalom kisajátíthatósága megkérdőjeleződik a legendák elmondásának művészi és közösségi, vagyis megformált és hallgatóságot igénylő hatalma által, amely az igazság erejét (és ami ugyanezt jelentheti: az igazság erejének hatalmát) állítja szembe azzal a másik, zsarnoki hatalommal, amely az elbeszélés kisajátításával igyekszik helyettesíteni az igazságot. A zsarnoki kisajátítás és a szóáldozatok árán való kinyilvánítása: ez az a tér, a jelentés elmosódásának, elbizony-

talanodásának, a jelentő félreolvasásának és félreértésének kockázata, a jel elnémulása vagy akaratlan felharsanása, az állandó bizonytalanság, az igazság szenvedélyének a tragikumot rejtő tere, amelyben a legenda, mint egy halvány árnyék, szinte elkerülhetetlenül előbukkan, észrevétlen árnyékot vetve a szövegre és annak környezetére, elbizonytalanítva az olvasatot.

A Kont-tematika mint átfogóbb csoport, a zsarnok-versek osztályát fedi át, míg a *Kont-versek* formaváltozata ugyanennek a legendának az egyik olvasata, mert ennek a történetnek is a legenda az előolvasója; Garay verse pedig kivételesen sikeres leírása, ill. újraírása ennek a formának,³⁸ amely a megformáltság, a beszéd felhangzása, a mű, amely egyedül lehet vetélytársa a hatalomnak, amely éppen állandóan a forma, a határok, a jelentés, a megszólalás, a kimondás és a kimondhatóság kényszerével küzd. Számára éppen a mű, a megalapozott, a lezárt, a hang nélkül is terjedő, a sutogásnál is halkabb moraj, a legenda finom remegése és zöreje a legveszélyesebb ellenség. Garay Kont-verse ezt érezte meg, és Arany később ezt a rejtőzködő tartalmat a szerkezet módosításával (a zsarnok szerepének hangsúlyozása) felerősítette, a formaváltozat aktualizálói pontosan megéreztek, hogy ennek a típusnak az ereje abban a hatalomban rejlik, amely a szövegen kívülre, az irodalmon túlra vezet, az olvasatban fog visszhangozni, gyűrűzni, egyre messzebb, éltetve és erősítve a legendát, amely a legendából táplálkozik. Többek között abból a legendából, amely szerint a hatalom az irodalomban rejlő formateremtő erőtől tart leginkább, itt hangsúlyozni kell azt is, hogy nem az igazság kimondásától, hanem a megformált beszédétől, és az irodalom ebből a feltételezett rettegéstől nyeri az erejét, ezt a viszonyt kell fenntartania, nem az igazságra tör, hanem a hatalomra, és mivel részese a hatalomnak, el kell rejtenie az igazságot; eszerint létezik az a legenda, hogy a hatalomnak és az irodalomnak az a feladatuk, hogy egymást rémisztgessék, mint a gyerekek a sötétben.

Bezárásként: részben arra tettem kísérletet, hogy egy egyszerű formát, egy legendát próbáljak meg olvashatóvá tenni, felvetni azt, hogy Arany szövege is ennek a legendának egy lehetséges olvasata, egy legendáé, amely sokkal messzebb vezet (nem szándékom követni, merre), mint ahová Zsigmond vagy Edward vezethetne bennünket, hogy Arany ezt a legendát, részben épp Garay szövegén keresztül betözi ki, és végül akként olvasni Arany versét, ami (meggyőződésem szerint), *Kont-versként* beszél, amelyben a beszélők nem bízzák a nyers indulatra a szó szabályozott megmutatkozását. Valamint *A walesi bárdok* körül kialakult kultuszt és legendát próbáltam olvashatóvá tenni, felhívni a figyelmet egy delitteralizált irodalomszemléletre, amelynek a jelenléte a magyar irodalomban sokkal hosszabb, a jelenig elhúzódó, mint azt az őt létrehívó közeg és szituáció indokolná, és hogyan fonódik össze ez az irodalom azzal a hatalommal, amellyel való manifeszt szembenállásából nyeri erejét, amely látenszen a hatalom részévé avatja, azáltal a mindkét közegben megmutatkozó közös szerkezet által, hogy mindkettő az igazság megkerülésére törekszik. A legenda ereje azonban olyan erős, hogy az általam felvetett olvasat sem rombolhatja le, pusztán a hangsúlyokat képes áthelyezni. Mert hát, ilyenek a legendák.

1. „E költemények új életet vittek a XVIII. század mesterkelt, színvesztett moralizáló irodalmába.” Zlinszky Aladár: *Arany balladaforrásai*. ItK. 1900. 1.

2. I. m. 15.

3. Vizsota Gyula: *Dobozy Mihály és bitverse történetének költői feldolgozásai*. ItK. 1903. 164.

4. Zentai Mária: *Toldy Ferenc nézetel a balladáról az 1820-as években*. ItK. XCIII. (1989) 1-2. 107-112; Imre László: *Arany János balladái*. Bp. 1988.

5. „Az 1860-as évtized meghozta a műfaj elméleti kononizálását is Greguss Ágost nagy tanulmányával (*A balladáról*, 1864). Greguss egyszerre törekedett a ballada poétikai sajátosságainak, műfajelméleti helyének és a magyar ballada történetének megírására. Szemlélete erősen normatív: Arany műveihez és a Kriza-gyűjteményhez viszonyít és marasztal el minden korábbi próbálkozást.” Zentai Mária: *„Harminc nemes budára tart...” Vázlat reformkori balladairódmunkáról*. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. XXI. (1985). 27.

6. Érdekes új szempontokat és nézőpontot vezet be az Arany-filológiába Szili József a költői szótár újraírása és az intertextualitás vizsgálatával. L. Szili József: *Szellemidzés Aranyéknál, avagy intertextuális közelítés a 19. századi magyar líra asztráltestéhez*. Literatura. 1992. 43-76.

7. Egy sikeres költői forma dekomponálásával kapcsolatban lásd: Szigeti Csaba: *A Balassivers stírfikájának lerombolása a XVII. században*. ItK. XCIII. 1989. 256-272.

8. Tamás Attila: *A stílusváltás egy megoldatlan változata*. (Vajda János Alfréd regénye című műve, és a magyar romantika néhány problémája). In: *Értékeremtők nyomában* Debrecen, 1994. 230.

9. V. ö. Imre László: *A magyar verses regény*. Bp. 1990. 56-78.

10. Az erre vonatkozó kutatásokkal kapcsolatban a következő műveket használtam: Dávidházi Péter: *„Isten másodszülöttje”* (A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza, Bp. 1989; valamint az ItK. 1990/3-as, *Irodalom és kultusképződés* c. tematikus számát.

11. Jolles, André: *Einfache Formen*. Halle, 1956. 19-49.

12. Zentai: 1989. 111.

13. „Kevés magyar vers van, amelynek keletkezési körülményei, s a megírását kiváltó

okok így átmentek volna a köztudatba. S ahogy lenni szokott: apró tévedésekkel, leegyszerűsítésekkel. Mert hiszen a megírás pontos ideje máig sem tisztázódott.” Imre László. I. m. 208.

14. V. ö. Dávidházi Péter: *A batalom*. ItK. XX (1990) 341-359.

15. *Vörösmarty Mihály művei*. szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső. 8. köt. *A bujdosók*. Sajtó alá rendezte Fehér Géza. Bp. 1962. 146-147. Vörösmarty Virág Benedeket és Heltai Gáspárt idézi.

16. Elek Oszkár: *Kont István a magyar irodalomban*. It. 23-31. 120-142.

17. A tematika teljes áttekintését lásd: Elek Oszkár I. m.; Vörösmarty Mihály. I. m. 368-369.

18. *Virág Benedek Magyar Százada*. kiad. Toldy Ferenc. 4. köt. Bp. 1862. 45-46.

19. Elek Oszkár: I. m. 129-131.

20. Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk*. Arany János kritikus öröksége. Bp. 1992. 221-275.

21. V. ö. Vlagyimír Jakovlevics Propp: *A mese morfológiája*. Bp. 1975. 34-42.

22. Zentai 1985. 32.

23. *Garay-album*. Garay János emléksobornak leleplezése ünnepére. szerk. Bodnár István. Bp. 1898. 21: „*Kont. a kemény vitéz*’ Az volt az általános hatás, az volt az országos diadal. Nem kisebb művész szavalta Garay balladáját, mint Egressy Gábor. S mi többiek, fiatalok mind utána szavaltuk. Nem volt fiatal ember, a ki Garay Kontját, a kemény vitézt valahol el ne szavalta volna. Az volt az ellenállási részlet a hagversenyeken. Balladát az előtt és az után is írtak sokat és szepet, de olyant soha többet, mint Garay Kontja, mely a férfit egész emberré alakítja át. Hangja egyszerű mesterkéletlen, de rövid mondataiban erő van, szív és igazság. Tágya örökké rokonszenves marad, a míg magyar szívekben a szabadság szeretete él. Én még élő tanúja vagyok annak a kornak, melyben Garay Kont balladája bejárta az országot, mindenütt felélénkítve az alvó közlelkültet s bizonyoságot tehetek róla, hogy magyar költő művének soha ennél nagyobb hatása nem volt. Üdvözllet a honfiaknak, kik ötven év múltán a költő alakját érczben megörökítették. Dr. Jókai Mór Budapest 1898 mart. 28.”

24. A 23-as jegyzet szövege: „Arany nagy balladáiban is érvényesül ez az elv: V. ö. pl. „A walesi bárdok”, „Ágnes asszony”, „Vörös Rébék”. Mindegyikben a főhős versszaka viselkedik formaként, éppúgy, mint a *Kontban*. „A walesi bárdok” sok más szempontból is hasonlít a *Kont-ra*.

így pl. a szituáció (idegen uralkodó vs. nemzet), a megalázkodás követelése, mint konfliktusforrás, és a versforma azonossága (4-es és 3-as jambusok, x a x a rímelés).” Zentai 1985. 35. — Ehhez azt kell hozzáfűzni, hogy a versforma, az angol ballada versképlete, a Kont-tematikával már korábban összekapcsolódott, még Czuczor Gábor *Kont* című versében.

25. „Az alattvalóin zsarnokoskodó király is műballadáink újra meg újra előkerülő hőse. Találkozunk vele Garay *Konfájában* és *Kont fegyvernökében*, Petőfi *Hunyadi Lászlójában*. Arany *Ötödik Lászlójában* és *Walesi bárdokjában*.” (sic!) *Magyar balladák*. Magyarazzák Greguss Ágost és Beöthy Zsolt. Bp. 1900^r. 69. Érdemes itt idézni Elek Oszkár egy elejtett, tanulságos megjegyzését: „Értékében Garay *Kont fegyvernöke* (1841) csekélyebb súlyú, mint *Kont*. A ballada keretében Thuróczy tömör elbeszélésének tragikai kimélyítésére törekedett, csak hogy ehhez Arany János lángelméje kellett volna.” Elek Oszkár. I. m. 136.

26. *Pákh Albert Humoros életképei*. Gyulai Pál bevezető emlékbeszédével. Pákh Albert (1823-1867) irodalmi szervezőként, szerkesztőként, újságróként, kezdetben humoristaként igen jelentős hatást gyakorolt kortársaira; jelentőségéhez mérten, különösen a prózaírók szatirikusaként, az irodalomtörténet eddig még nem méltányolta. Alakjával kapcsolatban lásd még: *A magyar anekdotakincs*. Gyűjt. és magy. Tóth Béla. Bp. é. n.

27. *Petőfi Sándor összes költeményei*. (1844. január-augusztus). Sajtó alá rendezte Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán. Bp. 1983. 161-162.

28. Ezt a hagyományt erősíti Szabó Mózes monográfiája is: *Uő. Pákh Alber. Kolozsvárt*. 1903. 42-49.

29. A téma legbővebb kifejtését, a változatok gazdagságát felsorakoztatva, egyúttal legenda

oszlató módon Fekete Sándor adja: Fekete Sándor: *Petőfi. A vándorszínműsz. Bp. 1969. 151-165.*

30. „De mikor Kont Zsigmond ellen dörög, az ötvenes évek magyarja sem egyszer gondolt: *Kont Zsigmondnak szól, de ha akarja, Bach és Schmerling is érthet belőle*.” Elek Oszkár. I. m. 134.

31. „Utánzók mindenkor voltak és lesznek, Csobáncz és Somló után ép úgy láttuk felsarjadzani a Hősregéket, a Márévárát, a Szőszvárt, miként Zalán futása nyomán a csikorgó hatásokban írt hőskölteményeket, melyekre senki sem emlékszik többé; mikép Kont diadala után a hamis pathoszsral rikácsoló balladákat; .. Ezekkel semmi közünk.” Arany János: *Dózsa Dániel: Zandír-bám*. In: Arany János összes prózai művei. (H. n. é. n.) 1116.

32. Maller Sándor-Neville Masterman. „*Ötszáz, bizony, dalolva ment lángsrba welszi bárd*”. It. LXXIII. 1992. 257-289.

33. *Arany János művei*. I. kötet. Kisebb költemények. Sajtó alá rendezte és jegyzeteket írta Voinovich Géza. Bp. 1951. 503-505.

34. *Czuczor Gergely költői munkái*. Sajtó alá rendezte Zoltvány Irén. Bp. 1903. 212-217. (1832)

35. Maller-Masterman. I. m. 277.

36. Maller-Masterman. I. m. 278. Erről az a vicc jut eszembe, amely így kezdődik: Igaz, hogy a Kohn egymilliót nyert a lottón?

37. Tolnai Vilmos: *A walesi bárdok s a „bárányfelbő”*. Napkelet. 1924. I. 396-397.

38. A „legenda” jelentése ebben az írásban a kontextustól függ: vagy az aktuális és a potenciális forma fogalom párt foglalja magába, vagy ettől a nyelvmetafizikai elképzeléstől (aktuális-potenciális) nem független, de különböző, általa, mögötte felsejlő, a legenda „eredendő”. „elnémíthatatlan”, „közvetítő”, „metafizikai” jelentése értelmében; avagy összerosódnak.